

Sociální exkluze, sociální inkluze a vzdělávání

Lenka Slepíčková

ABSTRAKT:

Koncepty sociální inkluze a exkluze se v posledních letech staly klíčovými pojmy (především) evropské sociální politiky, stejně jako politik jednotlivých členských států. Ve společenských vědách nejsou žádnou novinkou, odkazují-li však k realitě současných západních společností, nabývají nových významů. Následující text chce poukázat na způsoby, jakými jsou koncepty sociální inkluze a exkluze popisovány, používány a z významňovány nejen v politickém diskurzu, ale i v akademické sféře. Definuje také nejčastější rámce, v nichž se tyto koncepty používají a souvislosti exkluzivních a inkluzivních mechanismů se vzděláním a trhem práce. Do uvedeného kontextu je pak zasazeno inkluzivní vzdělávání, které je v politikách inkluze často zmiňováno a které za určitých podmínek může fungovat jako mocný nástroj v boji proti sociálnímu vyloučení.

Concepts of social inclusion have recently, in the past few years, become key notions (especially) in European social politics and politics of individual member countries. They are well known in social sciences and if referring to reality of contemporary western societies, they obtain new significance. The following paper intends to focus on patterns which describe, use or give meaning to concepts of social inclusion and exclusion, both in political discourse and academia. It defines the most common frames in which these concept are used and also the connections of exclusion and inclusion mechanisms with education and labor market. Inclusive education is then set into the given context, because it is often referred to in the politics of inclusion, and if given the specific circumstances, it can act as a strong tool in fighting social exclusion.

Klíčová slova: sociální inkluze, sociální exkluze, trh práce, inkluzivní vzdělávání

Key words: social inclusion, social exclusion, labor market, inclusive education

Koncepty sociální inkluze a exkluze se v posledních letech staly klíčovými pojmy (především) evropské sociální politiky, stejně jako politik jednotlivých členských států. Cíle sociálních politik, definované jako boj proti sociální exkluzi a úsilí o sociální inkluzi, nahradily v programových prohlášeních a politických výzvách dříve převládající pojmy třídy, nerovnost a chudoba.¹ Ve společenských vědách přitom nejsou koncepty sociální exkluze (vyločení) a inkluze (začlenění) žádnou novinkou. Odkazují-li však k realitě současných západních společností, nabývají nových významů, které souvisí s obecnějším posunem akcentu sociálních politik (a stejně tak akademického zkoumání) od společenských nerovností vertikálních (daných hierarchicky uspořádanými sociálními třídami) k nerovnostem horizontálním (které se projevují u horizontálně uspořádaných kategorií osob například na základě věku, pohlaví, fyzického handicapu, etnicity atd.). Podle některých autorů výše popsaná změna důrazu sociální politiky a nahrazování konceptu chudoba konceptem sociální vyloučení reflektuje proměnu podoby nerovností v kapitalistických společnostech v posledních desetiletích, věnuje pozornost dříve opomíjeným formám diskriminace mnoha jedinců a skupin, a naznačuje odklon od primárně ekonomické definice problémů souvisejících s chudobou k definicím vycházejícím primárně z občanských, politických a sociálních práv (Strobel, P. 1996; Walker, A., Walker, C. 1997). Podle jiných se jedná často jen o efektní zástěrku skutečných nerovností a jejich příčin, případně politicky korektní, všeobjímající a zároveň obsahově velmi flexibilní pojem, jehož analytická hodnota není příliš vysoká. Prosazování konceptu sociálního vyloučení je kritizováno také pro současné opomíjení existence mocenských vztahů a soupeřících zájmů mezi různými sociálními skupinami (Byrne, D. 1999), a neutralizování chudoby a nerovností (Jordan, B. 1996, Veit-Wilson, J. 1996).

¹ Koncept sociálního vyloučení přitom nemůžeme chápat jen jako nahrazující pojem chudoba, neboť jejich obsah není totožný. Sociální exkluze je mnohem širším konceptem, který zahrnuje také roli institucionálních struktur a procesů. Vyloučení není přímo úměrné výši příjmu, ale zejména míře deprivace. Chudoba není nezbytná podmínka vyloučení (jako je tomu například u tzv. dobrovolné chudoby), a zároveň je možné být vyloučený, ale ne chudý (Hayes, A., Gray, M. 2008; Mareš, P. 2002).

Následující text chce poukázat na způsoby, jakými jsou koncepty sociální inkluze a exkluze popisovány, používány a zvýznamňovány nejen v politickém diskurzu, ale i v akademické sféře. Definiuje také nejčastější rámce, v nichž se tyto koncepty používají a souvislosti exkluzivních a inkluzivních mechanismů se vzděláním a trhem práce, které se ukazují být jako nejdůležitější sféry reprodukce nerovností v současných západních společnostech. Do uvedeného kontextu je pak zasazeno inkluzivní vzdělávání, které je v politikách inkluze často zmiňováno a které za určitých podmínek může fungovat jako mocný nástroj v boji proti sociálnímu vyloučení.

Sociální exkluze

V sociální vědě označuje koncept sociální exkluze řadu mechanismů, univerzálně přítomných ve všech společnostech. Velký sociologický slovník definuje sociální vyloučení jako „mechanismus nebo strategie, pomocí níž jedna skupina ochraňuje svá privilegia a výhody tím, že uzavře jiným skupinám přístup ke zdrojům, k pozicím, odměnám a možnostem, a to na základě mocensky sankcionovaného prohlášení těchto skupin za nežádoucí nebo nevhodné“ (1996: 294-5). Exkluzivní (vyklučující) či marginalizační (odsouvající na okraj společnosti) strategie jsou pro všechny společnosti mechanismem sociální kontroly, kterým společnost zajišťuje konformitu svých členů a buduje svou identitu. Vylučování jsou přitom nejen ti, kteří pro skupinu představují přímé ohrožení – narušují její normy či zpochybňují její hodnoty, ale i ti, kteří jako jiní nebo cizí představují pro společnost potencinální hrozbu nebo ji zpochybňují samotnou svou existencí (Mareš, P. 2002).

Úžeji (a pro realitu současných západních ekonomicky vyspělých zemí také přílehavěji) můžeme sociální exkluzi popsat jako stav, „kdy jedinec nebo kolektivita neparticipuje plně na ekonomickém, politickém a sociálním životě společnosti a/nebo kdy jim jejich omezené příjmy a ostatní zdroje neumožňují dosáhnout životního standardu, považovaného v jejich společnosti za přijatelný“ (Mareš, P. 2007:13). Sociálně vyloučení jedinci pak mohou být chápáni „jako obyvatelé/občané dané společnosti, kteří z důvodů, které nemají sami pod kontrolou, nemohou participovat na obvyklých aktivitách, k nimž by je jejich občanství opravňovalo, a na něž aspirují“ (Burchardt, T., Le Grad, J., Piachaud, D. 1999:229).

Jádrem konceptu sociálního vyloučení je předpoklad, že existují jedinci a skupiny, které se nepodílejí stejnou měrou jako ostatní na (hmotných i nehmotných) zdrojích společnosti a na jejich distribuci či redistribuci. Přímým důsledkem vyloučení je pak chudoba a sociální a kulturní izolace (Rodgers, G. 1995). Je to proces vydělování jedinců i sociálních kategorií z organizací či komunit, z nichž je složena společnost, a jejich zbavení práv a povinností, které jsou s tímto členstvím v nich spojeny. Vylučovanými mohou být lidé staří, postižení, homosexuálové, uprchlíci, lidé žijící v institucích atd.

Některé definice sociální exkluze jsou založeny na popisu konkrétních podmínek, které vytvářejí společnou životní zkušenost určitých kategorií lidí (nezaměstnaní, chudí, svobodné matky závislé na sociální dávkách, nemocní či postižení). Příkladem je definice SEU (2000) – „Sociální exkluze je pojem, který popisuje to, k čemu dochází, když lidé nebo určité oblasti strádají v důsledku vzájemně propojených problémů jako je nezaměstnanost, nízká kvalifikace, nízké příjmy, špatné bytové podmínky, vysoká kriminalita, špatný zdravotní stav a rozpady rodin.“ Tento náhled na sociální exkluzi je však kritizován pro to, že nenabízí žádné vysvětlení příčin sociální exkluze a opomíjí také její podobu a souvislost se vztahem mezi společností a jejími členy (Alexiadou, N. 2002).

Koncept vyloučení je multidimenzionální – zahrnuje ekonomické vyloučení (vyloučení ze životního standardu a životních šancí obvyklých v dané komunitě), sociální vyloučení (vyloučení ze sdílení určitých statusů či institucí), politické vyloučení (upření občanských, politických ale i základních lidských práv), kulturní vyloučení (odepření práva jedince participovat na kultuře společnosti a sdílet její kulturní hodnoty), symbolické vyloučení (spojené se stigmatizací sociálních skupin, vnímaných jako odlišných, deviantních a cizích) (Mareš, P. 2004). Obecně řešeno se sociální vyloučení může týkat čehokoli, co je ve společnosti považováno za cenné a žádoucí (může se tedy jednat také o vyloučení z bezpečí, z mobility, z přístupu k informacím a technologiím atd.).

Exkluze, spojována s posledními desetiletími vývoje kapitalistických společností, odkazuje na nové stratifikační mechanismy, které v nich fungují. Společnost nemá podobu hierarchicky uspořádaných sociálních tříd, jak tomu bylo v minulosti, ale spíše soustředěných kružnic se soudržným středem – její příslušníci se tak ocitají buď v jejím jádru, nebo na periferii. Životní podmínky těch v jádru a na periferii jsou radikálně odlišné, mezi nimi je přitom neprostupná bariéra. Jádro je spojeno s jistou prací na plný úvazek, vlídnou sociální kontrolou a stabilní rodinou, lidé na okraji jsou bez práce nebo pracují na sekundárním

pracovním trhu, jejich životní podmínky jsou nejisté a proměnlivé, jsou ohroženi kriminalitou a jejich rodiny nefungují (Young, J. 1999). Exkluze ztrácí nádech okrajovosti a nevýznamnosti, týká se celých skupin obyvatel, definovaných etnicitou, fyzickým či mentálním handicapem, věkem, pohlavím... Je chápána jako systematický proces, soubor skrytých společenských mechanismů, často schovaný pod demokratickou rétorikou či formálním zajištěním rovnosti (Marada, R. 2000).

Sociální inkluze

Podle oficiální formulace představuje v diskurzu EU sociální inkluze. „proces, který zabezpečuje, že všem, kdo jsou vystaveni riziku chudoby a sociálního vyloučení, se dostane příležitosti a zdrojů nezbytných k plné participaci na ekonomickém, sociálním a kulturním životě spol. a životní úrovň považované ve společnosti, kde žijí, za standardní. Proces, který jim tak zajistí jejich podíl na rozhodování ovlivňujícím jejich život i schopnost uplatňovat svá základní práva“ (CEU, 2003).

Stejně jako exkluze je inkluze procesem multidimenzionálním, A. Woodward a M. Kohli (2001) definují tři dimenze inkluze jako tři sociální subsystemy, které jsou zdroji blahobytu a sociální participace – jedná se o inkluzi politickou (zajišťující občanská práva a politickou participaci), inkluzi ekonomickou (která je zajišťována prostřednictvím pracovního trhu a sociálního státu) a inkluzi občanskou (která zajišťuje participaci na komunitním životě a na rozhodování týkajícím se každodennosti a také uplatnění sociálních práv mimo území národního státu).

Podle Lisabonského jednání Rady Evropy v roce 2000 je nejlepší ochranou proti sociální exkluzi zaměstnání a boj proti sociální exkluzi by měl být založen na vytváření podmínek ekonomického růstu a zaměstnanosti, na růstu lid. kapitálu (růst vzdělanosti a kvalifikace), na zlepšování zdraví a podmínek bydlení celé populace a na otevírání nových způsobů participace ve společnosti.

Jak v akademickém, tak politickém prostředí je rozeznávána komplexita a vzájemná provázanost procesů exkluze a inkluze. Exkluzivní procesy se často posilují a nejde rozeznat,

který z nich je příčinou, který z nich je atributem vyloučení a který z nich je jeho následkem. Vyloučení z jednoho systému je pro jedince současně vyloučením z jiných systémů – jste-li chudí, nezískáte vzdělání a nemáte-li vzdělání, jen obtížně získáváte práci (Luxman, N. 1986).²

Také koncept sociální inkluze nejde od konceptu sociální exkluze jednoduše odvodit jako jeho opak, jak upozorňují Woodward, A. a Kohli, M. (2001). Je mezi nimi komplexní a dynamický vztah – procesy inkluze mohou být doprovázeny vznikem nových hranic co se týče zdrojů, práv a identit. Inkluze jedinců v určitých dimenzích či prostředích může být doprovázena jejich exkluzí z jiných dimenzí a prostředí. Být „in“ a „out“ je součástí jednoho procesu – sociální exkluze a inkluze se proplétají (Mareš, P. 2004).

Placená práce jako klíčový inkluzivní mechanismus

Sociální vyloučení je vnímáno primárně jako vyloučení z určité kvality života, která je ve společnosti považována za normu, standard, žádoucí stav. To je v dnešní euroamerické civilizaci dáno především vyloučením z trhu práce, který je v ní klíčovým systémem. Placená práce má jako inkluzivní mechanismus v politickém diskurzu významnou úlohu, sociální politika zemí EU chápe nezaměstnanost současně jako mechanismus produkující sociální exkluzi i jako její základní formu. Inkluze a zaměstnanost jsou považovány za vzájemně závislé veličiny, cíle inkluzivní politiky a politiky zaměstnanosti se prolínají a jejich nástroje se doplňují. Placená práce se v moderní době považuje za zdroj příjmu, ale také sociálního statusu a identity jedince a také za základní formu jeho vztahu se společností (Mareš, P. 2004). Ztráta práce velmi často znamená také ztrátu identity, sebevědomí a sebeúcty, znejistění ve vztahu ke společnosti a nejistotou postavení v ní.

² Příkladem komplexity situace sociálního vyloučení je častá fyzická koncentrace sociálně vyloučených do určitých lokalit (například na městské periferie, do ghett či slumů), jejichž charakteristiky – špatná dopravní obslužnost, vysoká kriminalita, omezená dostupnost zdravotních či vzdělávacích služeb či špatné hygienické podmínky – sociální vyloučení prohlubují, upevňují a dále reprodukuje (Wilson, W. J. 1987, 1996). Bydlení „na špatné adrese“ je tak zároveň atributem, příčinou i těžko překonatelným důsledkem sociálního vyloučení.

Důraz evropských politik na účast na placeném zaměstnání jako základ sociální inkluze je častým předmětem kritiky. Klást rovnítko mezi inkluzí a zaměstnání je v době, kdy není placená práce pro všechny, a dochází také k erozi tradičních charakteristik práce a etiky práce, sporné (Mareš, P. 2004). Pouhá účast na pracovním trhu není zárukou sociální inkluze, neboť existují také významné nerovnosti v rámci trhu práce, a to mezi primárním trhem práce (s relativní stabilitou pracovního místa, určitými požadavky na kvalifikaci) a sekundárním trhem práce (s nekvalifikovanou prací, smlouvami na dobu určitou, špatnými pracovními podmínkami, vysokou fluktuací zaměstnanců).³

Propojení mezi sociální inkluzí a účastí na placené práci selhává také ve chvíli, kdy se jedná o inkluzi těch, kdo nemají šanci zaměstnání získat v důsledku nízké kvalifikace či vysoké nezaměstnanosti. Snaze o vytváření pracovních příležitostí by tak měla předcházet snaha o zvyšování šancí na získání zaměstnání růstem kvality pracovní síly a lidského kapitálu (Mareš, P. 2004).

Podle R. Levitas (1998) je redukce mechanismů inkluze na ty, které jsou spojeny s placenou prací, ekonomizující simplifikací, která brání tomu, abychom práci rozuměli jako sociální aktivitě. Kromě inkluze skrze placenou práci by se politika měla snažit o inkluzi skrze jakoukoli práci či skrze participaci na společenských aktivitách.

Úloha vzdělání pro sociální inkluzi: individualistický a strukturní přístup

Evropské politiky se shodují v důrazu na vzdělání jako na hlavní prostředek v boji proti sociální exkluzi (R. Lister 2000) a spojují vzdělání s dosažením ekonomické konkurenceschopnosti. Dosažení vzdělání, kromě toho že ovlivňuje postoje, je vnímáno jako klíčové pro sociální inkluzi jednotlivců, pro sociální kohezi a pro ekonomický růst. Sociální exkluze a inkluze jsou v tomto pojetí vnímány důsledkem různého úspěchu ve sféře vzdělání a zaměstnání a předpokládá se, že pokud bude vzdělání modernizováno tak, aby posílilo ekonomiku a zvýšilo konkurenceschopnost, problém sociální exkluze bude vyřešen. Zvýšení

³ G. Rodgers (1995) proto rozlišuje mezi vyloučením z trhu práce a vyloučením na trhu práce.

kvality vzdělání povede k vytvoření „magnetické ekonomie“, do níž budou nadnárodní společnosti ochotně investovat (Alexiadou, N. 2002).⁴

Tento důraz na vzdělání jako klíčový faktor pro sociální exkluzi a inkluzi však vede ke kritizovanému zjednodušování těchto mechanismů na ekonomickou sféru a k opomíjení vlivu vládnoucích struktur na vytváření a distribuci příležitostí, ať už vzdělávacích, nebo ve sféře práce. Výše popsaný přístup také nebere v potaz existenci strukturální nezaměstnanosti, příjmové polarizace a stratifikovaného přístupu na pracovní trh, stejně jako na trh se vzděláním (Alexiadou, N. 2002). Pro mnoho vyloučených není primárním faktorem vyloučení jejich nevzdělanost, ale chudoba, která jim brání v dosažení vzdělání (Edwards, R., Armstrong, P., Miller, N. 2001).

Ztotožňování inkluze se vzděláním a zapojením na pracovní trh má blízko k individualistické definici sociální exkluze, která exkluzi vidí jako důsledek neschopnosti jednotlivců dosáhnout dobrého vzdělání a zapojit se do sféry placené práce. Z exkluze jsou viněni samotní vyloučení a jejich rodiny, neboť mají nízké vzdělanostní aspirace, stejně jako školy a učitelé, kteří nejsou schopni učinit vzdělání dostatečně atraktivním a efektivním pro všechny a jsou obviňováni z nezaměstnanosti a nízké kvalifikace celých skupin obyvatel. Vláda má z tohoto úhlu pohledu vytvořit podmínky pro inkluzi, a jednotlivci pak mají mobilizovat vlastní zdroje k vlastnímu začlenění (Alexiadou, N. 2002, Edwards, R., Armstrong, P., Miller, N. 2001).

Opačný přístup považuje exkluzi za strukturální problém a poukazuje především na podobu vzdělání, sociální distribuci příjmů a prostorovou diferenciaci obyvatel, stejně jako význam národních i globálních ekonomických sil. Faktory vedoucí k sociální exkluzi (chudoba, nezaměstnanost, etnicity, gender) jsou vnímány jako součást komplikovaného cyklu deprivace. Chudoba vede k další chudobě vzhledem k nedostatku zdrojů, přístupů, kulturního kapitálu a institucionální diskriminaci. Rozbití tohoto koloběhu pak není záležitostí individuální zodpovědnosti ani zvýšení akademických standardů, ale nastavení systému. Nedostatek kulturních zdrojů a slabá občanská společnost jsou dalšími problémy, které jsou

⁴ Předpokládá se, že dilema kapitalistické ekonomiky mezi systémem „vysoká kvalifikace – vysoké odměny“ a „nízká kvalifikace – nízké odměny“ bude vyřešeno ve prospěch toho prvního. Ale jak upozorňuje D. Byrne (1999), globální kapitalismus má tendenci k vytváření duální ekonomie, založené na obou principech zároveň. Exkluze není produktem kapitalistického systému, spíše jeho základním principem.

vnímány jako symptomy vysoce soutěživého kapitalistického systému založeného na individualistických hodnotách (Alexiadou, N. 2002).⁵

Inkluzivní vzdělávání jako mechanismus sociální inkluze

Inkluzivní vzdělávání můžeme chápat jako mechanismus sociální inkluze hned v trojím smyslu: jednak, jak jsme ukázali v textu výše, je dosažení plnohodnotného vzdělání jednou z nejdůležitějších cest k sociálnímu začlenění, protože kvalifikace je hlavní vstupenkou pro inkluzi na trh práce a tím i do klíčové struktury dnešních západních společností. Lidé s mentálním nebo fyzickým handicapem jsou jednou ze skupin ohrožených exkluzí, o to více, pokud se jejich handicap kombinuje s jinými handicapujícími charakteristikami, jako je nízký sociální status (který může doprovázet postižení jako jeho důsledek), ženský gender, odlišný etnický původ atd.

Zahrnutí všech skupin osob do škol hlavního vzdělávacího proudu, což je cílem inkluzivního vzdělávání, je důležitým mechanismem sociální inkluze nejen ve vztahu k postiženým, ale také ve vztahu k jiným, exkluzí ohroženým skupinám obyvatel. Moderní společnost je postavena na zásadách svobody, demokracie a rovnosti. Základem demokracie je v souladu s tradicemi osvícenství vzdělání jako prostředek formující nejen dobré občany (ve vztahu ke státu), ale také svobodně uvažující, sebevědomá a samostatná individua (Vislie, L. 2006).

Instituce, mající za cíl poskytnout vzdělání všem dětem bez rozdílu, vznikaly v Evropě už v 17. století jako útulky a vzdělávací ústavy v jednom. Přestože později byla jejich podoba a fungování překonány, položily důležitý základ pro snahu ustavit veřejné, bezplatné a komunitně orientované školy pro všechny děti bez ohledu na jejich handicap nebo špatný sociální původ jako ideál společný pro všechny západní evropské demokracie (Vislie, L. 2006). Tato snaha dnes nachází ohlas především v principech inkluzivního vzdělávání, ke kterému směřuje většina evropských demokracií. Inkluzivní vzdělávání má větší ambice než

⁵ J. M. Davis (2007) ve vztahu k sociální exkluzi podobně rozlišuje mezi (stigmatizujícím) moralistním diskursem, který za hlavní příčinu vyloučení považuje nedostatek rolových modelů, špatné vzdělání, špatný výkon rodičovství a nezvládnutou socializaci obecně a diskursem sociální solidarity, který upozorňuje na sociální bariéry inkluze a odlišuje je od individuálních bariér.

dosáhnout fyzické integrace všech dětí do stejných vzdělávacích institucí a je založeno na sociálním modelu postižení, který pozornost obrací od samotné podstaty handicapu k vylučujícím mechanismům většinové společnosti (Davis, J. M. 2007).

Sociální inkluze je vnímána jako soubor praktik, aktivit a mechanismů, které napomáhají kulturní a ekonomické integraci a smysluplné participaci sociálních skupin a individuů do většinové společnosti. Tento koncept má ale i další dimenzi, může označovat způsoby uznání různých skupin a individuů pro to, kým a jakým jsou. Toto vnímání inkluze posunuje naši pozornost k dynamickým procesům uznávání a hodnocení odlišnosti. Studujeme-li sociální inkluzi, neměli bychom se omezit na zkoumání toho, jak různé aktivity a mechanismy ovlivňují a směřují inkluzi specifických skupin, jako jsou ženy, postižení, nebo různé etnické skupiny, ale také k tomu, zda se hodnotám a perspektivám těchto skupin dostává uznání ve smyslu plnohodnotného přijetí. Zabýváme-li se vzděláním a sociální inkluzí, musíme se zaměřit nejen na přístup k němu, ale také na to, jak vzdělávací politika a praxe ovlivňuje uznání znevýhodněných skupin a individuů. Vzdělání je totiž mocné také ve vztahu ke kulturní inkluzi – ta je založena na způsobu reprezentování genderu, třídy, etnicity, postižení atd. v osnovách, na učitelem prosazovaný diskurz kulturní plurality, na genderovanosti rolí ve třídě a v rámci praxe školy, na inkluzi žáků se speciálními vzdělávacími potřebami do hlavního vzdělávacího proudu a na míře přijetí hodnot a norem rodin a komunit různého třídního a etnického původu (Raffo, C., Gunter, H. 2008).

Závěr

Pojmy sociální exkluze a inkluze jsou na počátku 21. společným jmenovatelem politických programů a proklamací, a zároveň politickou i akademickou reflexí nových podob nerovností v současných západních společnostech. Zatímco v politickém smyslu je sociální začlenění či vyloučení často zužováno na ekonomickou sféru společenského života a ztotožňováno s účastí a neúčastí na trhu práce, v akademické sféře se obsahu těchto pojmů i kontextu, v jakém jsou používány, dostává časté kritické reflexe a upozorňuje se jak na jejich komplexitu a provázanost, tak na značnou flexibilitu a konsensuálnost, která z nich může činit jen prázdná hesla.

Inkluzivní vzdělávání se k těmto konceptům váže hned několikerým způsobem – vedle toho, že jeden z nich používá pro své pojmenování. V první řadě je vzdělání chápáno jako nezbytný předpoklad pro úspěšné začlenění na trh práce a skrze něj i do dalších struktur většinové společnosti. Inkluzivní vzdělávání je tak mocným nástrojem v boji proti vyloučení

právě těch, kteří jsou jím nejvíce ohroženi. Principy inkluzivního vzdělávání zároveň reflektují principy demokratické společnosti, která je založena na rovné participaci všech svých členů na společenském životě a na rovném přístupu ke všem zdrojům. Vzdělání má svou inkluzivní úlohu také ve vztahu k uznání znevýhodněných skupin a individuů. Skutečně inkluzivní vzdělání tak nejenom vzdělává postižené, ale také intaktní populaci ve vztahu k nim, ať už v praktické nebo ryze symbolické rovině.

ALEXIADOU, N. Social Inclusion and Social Exclusion in England: Tensions in Education Policy. *Journal of Education Policy*. 2002, 17(1), s. 71-86.

BURCHARDT, T., LE GRAND, J., PIACHAUD, D. *Social Exclusion in Britain 1991-1995*. Social Policy Administration, 1999, 33 (3), s. 227-244.

BYRNE, D. *Social Exclusion*. Buckingham: Open University Press, 1999. ISBN 8-1316-0245-1.

Commission of the European Union. *Point Report on Social Inclusion*. Brussels: Council of the European Union, 2003. Získáno 31. 8. 2010. Dostupné na <http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/situation_in_europe/c10616_en.htm>.

DAVIS, J. M. Analysing Participation and Social Exclusion With Children and Young People. Lessons From Practice. *International Journal of Children's Rights*. 2007, 15, s. 121-146.

EDWARDS, R., ARMSTRONG, P., MILLER, N. Include Me Out: Critical Readings of Social Exclusion, Social Inclusion and Lifelong Learning. *International Journal of Lifelong Education*. 2001, 20 (5), s. 417-428.

HAYES, A., GRAY, M. *Social Inclusion. A Policy Platform for Those Who Live Particularly Challenged Lives*. Family Matters. 2008, 78, s. 4-7.

JORDAN, B. *A Theory of Poverty and Social Exclusion*. Cambridge: Polity, 1996. ISBN 0-7456-1693-3.

LEVITAS, R. *The Concept of Social Exclusion and the New Durkheimian Hegemony*. Critical Social Policy. 1996, 46 (16), s. 5-20.

LISTER, R. Strategie for Social Inclusion: Promoting Social Cohesion or Social Justice? In Askonas, P., Steward, A. *Social Inclusion: Possibilities and Tensions*. Houndmills: Macmillan, 2000, s. 37-54, ISBN 0-312-23166-0.

MARADA, R. Nové třídy, nová hnutí. *Sociální studia*. 2000, 5, s. 187-206.

MAREŠ, P. Sociální exkluze a inkluze. In Sirovátka, T. *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií a Georgetown, 2002, s. 9-24. ISBN 80-210-279-6 (Masarykova univerzita), ISBN 80-86251-13-6 (Nakladatelství Georgetown).

MAREŠ, P. Marginalizace, sociální vyloučení. In Sirovátka, T. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií a Georgetown, 2004, s. 15-29. ISBN 80-210-3455-6 (Masarykova univerzita), ISBN 80-86251-19-5 (Nakladatelství Georgetown).

RAFFO, C., GUNTER, H. Leading Schools to Promote Social Inclusion: Developing a Conceptual Framework for Analysing Research, Policy and Practice. *Journal of Education Policy*. 2008, 23(4), s. 397-414.

RODGERS, G. What is Special about a Social Exclusion Approach? In Rodgers, T, Gore, Ch., Figueiredo, J. B. *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Response*. Ženeva: International Labour Organisation – International Institute for Labour Studies, 1995, s. 265-285. ISBN 92-9014-537-4.

SEU (SOCIAL EXCLUSION UNIT), The Social Exclusion Unit Leaflet. 2000. Získáno 31. 8. 2010. Dostupné na <<http://www.cabinet-office.gov.uk/seu>>.

STROBEL, P. *From Poverty to Social Exclusion: a Wage-Earning Society or a Society of Human Rights?* International Social Science Journal, 1996, 48, s. 173-189.

VEIT-WILSON, J. *Setting Adequacy Standards*. Bristol: Policy Press, 1998. ISBN 1-86134-072-9.

Velký sociologický slovník, Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-11.

VISLIE, L. Special Education under the Modernity. From Restricted Liberty, Through Organized Modernity, to Extended Liberty and a Plurality of Practices. *European Journal of Special Needs Education*. 2006, 21(4), s. 395 – 414.

WALKER, A., WALKER, C. *Britain Dividend: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s*. London: Child Poverty Action Group, 1997. ISBN 0-9467-4491-2.

WILSON, W. J. *The Truly Disadvantaged: The Underclass, the Ghetto and Public Policy*. Chicago: Chicago University Press, 1987. ISBN 0-2269-0130-0.

WILSON, W. J. *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor*. New York: Alfred A. Knopf, 1996. ISBN 978-0-679-72417-9.

WOODWARD, A., KOHLI, M. European Societies: Inclusions/Exclusions? In Woodward, A., M. Kohli. *Inclusion and Exclusion in European Societies*. London: Routledge, 2001, s. 1 – 14. ISBN 0-203-26221-2.

YOUNG, J. *The Exclusive Society. Social Exclusion, Crime and Diference in Late Modernity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 1999. ISBN 0-8039-8151-1.

